

Dierbeleid in uitvoering

Nieuwsbrief over dierenwelzijn en diergezondheid

Dierenwelzijn en diergezondheid	2
Duurzame stallen	3
Gezelschapsdieren en hobbydieren	4
Afzet producten van gevaccineerde dieren	5
Crisisorganisatie	6
Paarden	7

Nota's vragen om brede betrokkenheid

Dierenwelzijn en diergezondheid: werk in uitvoering

Twee nota's over dieren, hun gezondheid en hun welbevinden. Eén leidende gedachte: hoe we met dieren omgaan bepalen we met en in de samenleving. En we zijn er ook samen verantwoordelijk voor. Vraag het na bij Alida Oppers, die aan het hoofd staat van de directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid, of bij Kees Oomen die leiding geeft aan de directie Landbouw.

Beide directies stonden aan de wieg van de beleidsnota's. Waar Oppers' directie de eerst verantwoordelijke was voor de Nationale Agenda Diergezondheid, was die van Oomen de thuisbasis van de Nota Dierenwelzijn. Over en weer droegen ze bij aan elkaars werk. Maar Oppers aarzelt niet om het geestelijk ouderschap in een breder perspectief te plaatsen: 'De Nationale Agenda Diergezondheid is niet hier op het ministerie geschreven,' legt ze uit, met een zweem van felheid. 'Die is van scratch af opgesteld in samenspraak met de mensen die hem ook moeten uitvoeren. Daarvoor zijn we in zalen bijeengekomen, hebben we workshops gehouden en gebruik gemaakt van internet en intranet. En de acties

die erin staan, die worden niet alleen door òns ondernomen, maar net zo goed door andere maatschappelijke partijen, de stakeholders.'

En het is precies voor die stakeholders dat deze nieuwsbrief Dierbeleid in uitvoering wordt uitgegeven: organisaties die zich bezighouden met hobby- en gezelschapsdieren, organisaties waar professionele houders van koeien, kippen, varkens, geiten en schapen elkaar treffen, organisaties die te maken hebben met paarden, vissen, dieren in de natuur, circusedieren, dierentuindieren en proefdieren. 'Van elkaar weten, van elkaar leren en inspiratie opdoen,' zo vat Kees Oomen het nut van de nieuwsbrief samen.

Ook Oomen benadrukt dat 'zijn' nota middenin de maatschappij staat: 'Dit is wèl de éérste nota over dierenwelzijn die in het parlement is behandeld en afgerond!' En dat is ook niet vreemd want de maatschappelijke belangstelling voor dit onderwerp is enorm toegenomen. Onze opvattingen zijn veranderd over wat mag en niet mag, volgens Oomen, maar ook de manier waarop we dieren houden: 'De intensivering en schaalvergroting in de landbouw hebben tot grotere vragen geleid over het welzijn van de betrokken dieren'. En, kan Oppers daar gemakkelijk aan toevoegen, over de manier waarop dierenartsen medicijnen inzetten voor de gezondheid van bijvoorbeeld varkens.

Het zijn maar een paar voorbeelden. De nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid hebben echter een brede horizon. Er is aandacht voor gezelschapsdieren, hobbydieren, landbouwhuisdieren en dieren in de natuur. En voor alle mensen, organisaties, en instellingen die daarop zijn gericht. Dat laatste is belangrijk: de betrokkenheid van de houders, de verzorgers, de veeartsen, de handelaren èn, achter hen, de consumenten. Oomen: 'Die hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid om de visie in deze stukken verder te brengen.' En Oppers: 'Er is enorm veel werk te doen, en daarin hebben de stakeholders een belangrijke rol te vervullen.' ■

De Nationale Agenda Diergezondheid en de Nota Dierenwelzijn zijn te vinden op www.minlnv.nl

Samenspel tussen onderzoek en stakeholders

Veehouderijsystemen herontwerpen: doelgericht langs niet gebaande paden

Duurzaam produceren in alle opzichten, met een breed draagvlak in de samenleving. Dat is volgens minister Verburg de opdracht waaraan de Nederlandse veehouderij over vijftien jaar volledig moet voldoen. Integraal duurzaam, heet het ook wel. En daar horen integraal duurzame stallen bij. Onderzoek daarnaar is in volle gang.

Bij veel diersoorten treden welzijnsknelpunten op die vaak samenhangen met het stal- en houderijsysteem. In de ontwerpen lag tot nu toe het accent vaak bij één invalshoek zoals kostenreductie of milieu. Dierenwelzijn was nauwelijks een bepalende factor. Voor een maatschappelijk geaccepteerde veehouderij moet het dat wel worden, vindt LNV. Daarom streeft het ministerie naar nieuwe, innovatieve stalsystemen die beantwoorden aan de behoeften van de boer (arbeid, economie), het dier (welzijn, gezondheid), het milieu en de burger/consument.

Vijftien jaar is lang, maar integraal duurzaam is ook niet zomaar een norm. 'Je praat dan wel over veel meer dan alleen een stalsysteem', zegt Bram Bos. Hij is onderzoeker bij de Animal Sciences Group (ASG) van Wageningen UR en leider van het herontwerpproject 'Kracht van Koeien' dat vorig jaar is begonnen. 'Een duurzame stal moet passen in een duurzame

bedrijfsvoering. Dat heeft gevolgen voor de relatie met landschap en samenleving, en bijvoorbeeld voor het mestgebruik. Je stelt dus een heleboel tegelijk ter discussie'.

Om er zeker van te zijn dat die discussie uitmondt in het gewenste type resultaten maakt de ASG gebruik van een 'systematische ontwerpmethodiek', aldus Bos. Wat tot nu toe gebruikelijk is wordt 'op z'n kop gezet', zodat je het ontwerpproces van voren af aan kunt beginnen – doelgericht langs paden die nog niet gebaad zijn. Daarbij wordt samengewerkt met ketenpartijen, veehouders, maatschappelijke organisaties en overheden.

Gaat het op die manier wel hard genoeg? Bos: 'De ambitie 'integraal duurzaam' verhoudt zich inderdaad niet zo goed tot snelheid. Maar daarom hebben we in het proces juist pilots opgenomen. We maken aan de hand van toekomstbeelden verschillende ontwerpen die veel duurzamer beloven te zijn maar niet praktijkrijp. In de volgende fase, die pas echt begint in januari, haken we aan op de eisen van verschillende stakeholders. Dan kunnen er pilots worden ontwikkeld op delen van die ontwerpen, en

die kunnen dan tenslotte – als we ons werk goed gedaan hebben – door marktpartijen worden opgepakt omdat ze daar kansen in zien.'

De horizon opzoeken en dan terug naar de eerste stappen voorwaarts; zo zou je deze aanpak kunnen samenvatten. Die eerste stappen zijn het juist die Annechien ten Have bezighouden. Zij heeft in het Groninger Beerta een akkerbouwbedrijf met driehonderd zeugen en de bijbehorende vleesvarkens. Als LTO-bestuurder blijft zij graag dicht bij de realiteit van de bedrijven van haar leden. 'Veertig procent van onze leden die zeugen houden moet nog investeren in groepshuisvesting. In 2013 wordt die verplicht in de Europese Unie en wij vinden het belangrijk om ze te helpen om de goede keuzes te maken. Je investeert in de toekomst, maar dan moet je wel de goede investering doen'.

Groepshuisvesting voor dragende zeugen is de eerste fase in het herontwerpproject voor de varkenshouderij, dat eveneens wordt uitgevoerd door ASG in opdracht van LNV. Daarna komen stalontwerpen aan de orde voor andere soorten varkens, zoals kraamzeugen en gespeende biggen. Ook daar speelt uitwisseling tussen wetenschap en praktijk een rol. Ten Have: 'We zoeken ondernemers die naar aanleiding van de voorbeeldontwerpen mee willen denken. Dat vinden we belangrijk, dat varkenshouders erin betrokken worden. Want die hebben de praktische kennis'. ■

‘Vroeger ving een kat muizen. Nu hoort hij bij het gezin’

‘Objectief en betrouwbaar informeren over huisdieren’ en ‘een onafhankelijk platform bieden voor communicatie en kennisuitwisseling over hobbydieren’. Wie niet beter weet zou denken dat dit twee doelstellingen kunnen zijn van één organisatie. Maar zo is het niet. Want huisdieren zijn geen hobbydieren, en kennis uitwisselen is toch iets anders dan informeren.

Het belang van de organisaties die deze doelstellingen formuleren is er niet minder om. Ze zijn allebei nog jong. Ze voorzien allebei in een maatschappelijke behoefte. En ze hebben beide een duidelijke functie in het LNV-beleid voor dierenwelzijn en diergezondheid. Wat ze ook gemeen hebben is dat ze veel belang hechten aan communicatie via het internet. Wie de website www.licg.nl bezoekt van het Landelijk InformatieCentrum voor Gezelschapsdieren, maakt meteen kennis met een aantal campagnes, activiteiten en informatielinks. Over hondenbeten, het chippen van je kat, en over een zorgverzekering voor konijnen. ‘De bedoeling is dat het de centrale plek wordt waar mensen informatie kunnen vinden over het houden en aanschaffen van gezelschapsdieren’ zegt directeur Ingeborg de Wolf van het LICG. ‘Zoals er een Voedingscentrum is voor vragen over voeding, en een NIBUD voor informatie over gezinsuitgaven, zo moet het LICG die functie gaan vervullen rond de gezelschapsdieren.’

Een bezoek aan de website www.levendehave.nl van het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have maakt al snel iets duidelijk van het verschil. Bij ‘Levende Have’, zoals directeur Jinke Hesterman van de stichting achter de website haar organisatie het liefste noemt, gaat het in de eerste plaats om buitendieren. De dieren dus die bij de verschillende dierziekten-uitbraken in de jaren negentig en ‘00 vaak in het gedrang dreigden te komen onder het strenge bestrijdingsbewind van LNV. Levende Have is dan ook opgericht na de vogelpestuitbraak van 2003, op initiatief van hobbydierhouders en dat klinkt nu nog door in de aanpak. Naast de website is er ook een tweemaandelijks magazine.

Hesterman: ‘Wij zijn van onderop ontstaan en dat koesteren we’. De kennis die de website in overvloed biedt is dan ook ‘van en voor de achterban’, zoals de directeur het noemt. Voor het onderhoud van de website en de kwaliteitsbewaking van de verschillende wiki’s die er zijn te vinden, biedt

het ministerie van LNV financiële steun, die overigens over een paar jaar al niet meer nodig mag zijn.

Het LICG is onder de toenmalige LNV-minister Veerman in 2006 opgericht op initiatief van een groot aantal organisaties die ook voor de financiering zorgen: Dierenbescherming, de universiteiten van Wageningen en Utrecht, de brancheorganisatie DiBeVo, de dierenartsenorganisatie KNMvD, het Ministerie van LNV en het Platform Verantwoord Huisdierenbezit tezamen met PTC+. Behalve om veelal andere dieren gaat het hier ook om een andere aanpak. Voorlichting is bij het LICG het trefwoord.

In 2007 kwam het centrum op stoom, met de huidige levendige website als resultaat. Inmiddels werken er zes mensen en een aantal stagiaires. Het centrum is grotendeels internet georiënteerd: de website moet antwoord geven op zo veel mogelijk vragen, over alle dieren die voor gezelschapsdoeleinden worden gehouden. ‘Er kunnen ook vragen per email worden gesteld,’ benadrukt directeur De Wolf, ‘maar we zijn niet ingesteld op binnenlopen. Daardoor kunnen we efficiënt werken’. En natuurlijk zijn er boekjes, posters, brochures en andere middelen waarmee tijdelijke campagnes worden ondersteund.

Mensen hebben altijd huisdieren gehad. Waarom nu ineens al die extra zorg? De Wolf: ‘Er is heel veel aandacht voor gekomen in politiek en samenleving. Er wordt gewoon tegenwoordig anders gedacht over dieren. Vroeger was een paard om te werken, een kat moest muizen vangen en een hond je terrein bewaken of helpen bij de jacht. Maar nu zijn zulke dieren echt een onderdeel van het gezin. De kennis die bij dat andere denken hoort, is echter nog lang niet bij iedereen aanwezig. En daar zijn wij voor’.

Met de websites zitten beide organisaties goed in dit internettijdperk. De site van het LICG wordt inmiddels bezocht door zo’n tweehonderdduizend bezoekers per jaar, maar dat cijfer moet op termijn nog eens bijna verdubbelen. En de naamsbekendheid moet omhoog. En er blijven nieuwe campagnes komen, zoals ‘Samen slank, samen fit’ om mensen samen met hun huisdier te laten bewegen. De webstek van Levende Have mag rekenen op zo’n 150 duizend bezoekers per jaar, maar ook dat is nog maar een tussenstand, aldus Jinke Hesterman. ‘Volgend jaar willen we naar de 240 duizend. Maar dat gaat grotendeels vanzelf hoor. Steeds meer mensen vinden ons gewoon via Google!’ ■

Maurits Steverink over afzet van producten van gevaccineerde dieren:

‘We gaan Europa in tot het geregeld is!’

Vaccineren is een goed middel om dierziekten buiten de deur te houden. Daarover zijn overheid en landbouwbedrijfsleven het al een tijdje eens. Maar de afzet van vlees en melk van gevaccineerde dieren gaat niet van een leien dakje. Een brede werkgroep zoekt nu uit hoe dat beter kan.

Dat vaccineren goed is tegen dierziekten lijkt logisch. Toch was tot in deze eeuw het geaccepteerde beleid dat voor een aantal besmettelijke ziektes dieren niet werden ingeënt. Het streven was om die ziektes compleet uit te roeien, en een andere weg leek er niet te zijn want vlees en melk van gevaccineerde dieren werd in de meeste exportlanden niet binnengelaten.

Intussen zijn de maatschappelijke denkbeelden veranderd. Dieren massaal ruimen wordt niet meer geaccepteerd en binnen de Europese Unie heeft Nederland zich ontwikkeld als pleitbezorger van vaccinatie. Er is internationaal gelobbyd om bijvoorbeeld vaccinatie tegen klassieke varkenspest en aviaire influenza geaccepteerd te krijgen bij beleidsmakers. Maar in de markt blijft de afzet van producten van gevaccineerde dieren een probleem. In Duitsland bijvoorbeeld, het belangrijkste exportland

voor eieren, zuivel, vlees en vleesproducten, steken steeds weer weerstanden de kop op. Vanuit LNV is nu een werkgroep in het leven geroepen die aan de slag gaat met wegwerken van de weerstanden.

Maurits Steverink is voorzitter van die werkgroep waarin naast zijn eigen werkgever, de biologische ketenorganisatie Biologica, ook LNV, de VWA, Wageningen UR, de Dierenbescherming, de Productschappen voor Vee, Vlees en Eieren en de exportorganisatie van rundvee CRV vertegenwoordigd zijn. Vaccineren is in zijn ogen een natuurlijke manier om ziektes te bestrijden met hun eigen wapens: ‘een superbio-methode’. De handschoenen om met deze werkgroep barrières op te ruimen heeft hij dan ook graag opgepakt, zegt Steverink. ‘We gaan Europa in tot het geregeld is. Het ruimen van gezonde, beschermde dieren moet tot het uiterste voorkomen worden’.

Dat betekent niet dat de werkgroep snel klaar is. Integendeel. ‘Sinds we dit voorjaar van start zijn gegaan hebben we eerst vanuit onze verschillende achtergronden de gemeenschappelijke deler opgezocht. Dat maakte duidelijk dat we samen wat te winnen hadden. Nu zijn we in het volgende stadium: de feiten op een rij krijgen over de bestaande regelingen en over de technisch en economische kant van vaccineren. Je komt er dan bijvoorbeeld achter dat vaccineren niet meteen betekent dat het risico op verspreiding dan ook nul is. Wel is er inmiddels voor een aantal dierziekten Europese toestemming om te vaccineren en dat vormt de basis voor de verhandeling van (producten van) gevaccineerde dieren. Daarbij is echter meer nodig dan instemming van nationale overheden. Instuties en bedrijfsleven in andere landen dienen ook deze visie te delen. Daar willen we ons nu ook op richten. Dat moet wel voorzichtig gebeuren, aldus de werkgroepvoorzitter. ‘Anders denken ze meteen dat we met exportbevordering bezig zijn en dan gaan alle deuren weer dicht’. Het gaat ons nu vooral om maatschappelijke en dierenwelzijnsargumenten, vooral het voorkomen van het ‘ruimen’ van gezonde, beschermde dieren en het ontwrichtende effect van dierziektenuitbraken op getroffen regio’s. ‘Duitsland is een belangrijke afzetmarkt voor Nederland. Praten met consumentenorganisaties, instituties en het bedrijfsleven moet ervoor zorgen dat deze partijen geen argumenten meer hebben om tegen vaccinatie te zijn.’ ■

Reactie op uitbraak kan nog sneller

‘Effe checken’: het nieuwe motto bij besmettelijke dierziektes

Als een besmettelijke ziekte zich toegang probeert te verschaffen tot de Nederlandse veestapel, is het meestal een veehouder die daarvan de eerste signalen ziet: ‘Hé, er is iets vreemds aan de hand’. Dat is het begin van de zogenaamde Early Warning-periode. Die periode kan korter, volgens een analyse van LNV met betrokken partijen.

Hij móét ook korter, en daarmee is meteen het belangrijkste veranderingpunt genoemd voor veehouder en dierenarts, zegt Emar Gemmeke, senior beleidsmedewerker bij de LNV-directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid. Want de crisisorganisatie voor uitbraken van besmettelijke dierziekten blijkt in grote lijnen goed te functioneren volgens een groep stakeholders vanuit de sector, vertegenwoordigd door de productieschappen voor Vlees en Eieren en de dierenartsenorganisatie KNMVD, en het ministerie. Kan het beter en efficiënter, was de vraag die de groep het afgelopen jaar moest beantwoorden.

Bij crisisbestrijding is de belangrijkste winst te boeken in dat hele vroege stadium. ‘Het stadium waarin de boer denkt: ik heb de ventilatie al nagekeken, ik heb al naar het voer gekeken, en toch... er klopt iets niet met mijn dieren. Vroeger was hij vaak niet gretig om zoiets te melden want zijn bedrijf kon een tijd op slot gaan zonder dat er misschien echt iets aan de hand was. Maar tegenwoordig hebben we voor belangrijke ziektes zoals vogelgriep en klassieke varkenspest snelle tests. De uitkomst heb je binnen een dag, en de Voedsel- en Warenautoriteit VWA is ook beter ingesteld op snel reageren. Dus nu kàn die boer ook eerder denken: ‘effe checken...!’

Behalve beter, moet het ook efficiënter. Hoe dat bereikt moet worden, daarover gaan ministerie en bedrijfsleven dit najaar nog in gesprek. Daarbij komen ook de kosten van de crisisorganisatie en vooral de verdeling daarvan aan de orde.

Met de dierenartsen en hun organisatie KNMVD komt er volgens de beleidsmedewerker nog een ander belangrijk onderwerp op de agenda te staan: hun rol als ‘poortwachter’ op het gebied van volksgezondheid, diergezondheid en dierenwelzijn. Wat houdt die rol in? Gemmeke: ‘De wetgeving vraagt eigenlijk heel veel van de dierenartsen op dat gebied. Ze moeten besmettelijke dierziekten melden, nieuwe en mogelijk bedreigende dierziekten signaleren, diergeneesmiddelen zoals antibiotica verantwoord gebruiken en toezien op het dierenwelzijn. Tegelijkertijd staan ze onder steeds grotere druk omdat hun klanten in aantal afnemen maar wel steeds groter worden. Dan krijg je afwegingen tussen bijvoorbeeld het regelmatig toedienen van antibiotica aan varkens, of het investeren in een beter stalklimaat om aandoeningen voor te zijn. Die vallen niet altijd uit in het voordeel van volksgezondheid en dierenwelzijn, en hier bij LNV willen we graag dat de dierenarts in zulke situaties stevig in z’n schoenen staat. De dierenarts moet onafhankelijk zijn om autoriteit te krijgen. De overheid kan hier ook bij helpen. Om te beginnen wellicht door het Register van Dierenartsen weer op een goed niveau terug te brengen. En misschien ook op andere manieren. Ook daarover gaan we dit najaar in gesprek. Begin 2009 weten we wat we aan elkaar hebben!’ ■

Johan Lokhorst, voorzitter van de jonge Sectorraad Paarden:

‘Bewustwording van de toekomst, daar gaat het om’

Dierenwelzijn en diergezondheid’. Alsof het afgesproken werk was beantwoordt voorzitter Johan Lokhorst van de Sectorraad Paarden de vraag welke onderwerpen het hoogst op de agenda staan van zijn raad met het oog op de toekomst.

‘Je moet aan kennisoverdracht doen; voor de huidige paardenmensen maar vooral voor de vele nieuwe intreders in de paardenhouderij,’ aldus Lokhorst, die zelf naast een akkerbouwbedrijf in de Betuwe enkele bestuursfuncties heeft en springpaarden fokt uit liefhebberij. Zijn Sectorraad heeft dan ook een Plan van Aanpak in voorbereiding waarin vier hoofdlijnen worden uitgewerkt: huisvesting en voeding, training en africhting, fokkerij en transport. ‘Bewustwording van de toekomst,’ noemt Lokhorst dat.

Dat motto geldt ook voor de gezondheid van de dieren. Toch is daar sprake van ernstige bedreigingen. Het is twee voor twaalf geweest, aldus bijvoorbeeld een recent persbericht van de Sectorraad over de dreiging van exotische ziektes zoals Afrikaanse paardenpest. Dat bericht verscheen naar aanleiding van een studiedag in Ermelo die de sectorraad begin september over het onderwerp had georganiseerd. De circa vijftig vertegenwoordigers van deelnemende organisaties in de raad

concludeerden dat op korte termijn bedrijfsleven en overheid (LNV) de handen ineen moeten slaan om goed te zijn voorbereid als een van de exotische ziektes toeslaat. Dat dat laatste gaat gebeuren is inmiddels geen vraag meer, volgens het persbericht. ‘We weten alleen nog niet wanneer’.

Onder meer met bijeenkomsten als die in Ermelo wil de Sectorraad de paardensector mobiliseren. Voorheen was de raad een adviescommissie van de productschappen voor Vlees en Eieren. Sinds twee jaar staat ze als stichting op eigen benen. ‘We hebben het nu eindelijk voor elkaar dat alle belangrijke spelers in een overlegplatform vertegenwoordigd zijn,’ aldus Lokhorst. Dat is in de paardenwereld geen sinecure, licht hij toe: ‘Je hebt de manegehouder, de fokker, de sportruiter, de topsportruiter, de recreatieruiter. In totaal zijn er zo’n acht à negenhonderdduizend mensen bij betrokken, maar op heel verschillende manieren.’

Wat er nu moet gebeuren is professionaliseren en vooral goed communiceren, vindt de Betuwse paardenman. Om de adviserende en initiërende rol van de Sectorraad uit te kunnen rollen. Maar ook direct door goed voorbereid te zijn op de gevaren van ziektes als de Afrikaanse paardenpest. ‘We hebben onlangs een communicatieplan goedgekeurd. Daarin is ook een informatiecentrum begrepen, dat voor zulke doeleinden heel belangrijk kan worden. En we werken aan de oprichting van een nationaal hippisch kenniscentrum, het NHKC, om meer grip te krijgen op onderzoek en onderwijs’. ■

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Meer LNV nieuws

Op de website van het ministerie van LNV is meer informatie te vinden over de onderwerpen dierenwelzijn en diergezondheid (zie www.minlnv.nl/dierenwelzijn en www.minlnv.nl/dierziekten).

Via de abonneerservice kunt u op de hoogte blijven van nieuwe informatie.

Via www.minlnv.nl/abonneren kunt u uw e-mailadres opgeven en vervolgens uw abonnement samenstellen. Dierenwelzijn is te vinden onder de rubriek Duurzaam ondernemen. Voor informatie over diergezondheid kunt u zich abonneren op één of meerdere onderwerpen onder de rubriek Dierziekten. De service is kosteloos en u kunt zich op ieder moment uitschrijven of uw abonnement aanpassen.

Colofon

*Dierbeleid in uitvoering
is een uitgave van
het ministerie van LNV*

Redactieadres
postbus 20401
2500 EK 's-Gravenhage

Geïnterviewden
Bram Bos
Emar Gemmeke
Annechien ten Have
Jinke Hesterman

Johan Lokhorst
Kees Oomen
Alida Oppers
Maurits Steverink
Ingeborg de Wolf

Tekst
Martijn de Groot

Fotografie
Mieke van Engelen

Ontwerp en Productie
Bruikman & Kok, Den Haag

Deze nieuwsbrief
verschijnt twee keer
per jaar.

Internet: www.minlnv.nl | E-mail: dierbeleidinuitvoering@minlnv.nl

